

УДК 001.9.: [316.2+316.7]

БУГЕРЯ Марина – аспірантка кафедри філософських і політичних наук, Черкаський державний технологічний університет, 460, бульв. Шевченка, м. Черкаси, Україна, індекс 18006 (martuse@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8712-8784>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.3>

Бібліографічний опис статті: Бугеря, М. (2023). Концептуально-методологічні засади проблематики соціальної пам'яті у дослідженнях М. Альбвакса і Я. Ассмана. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», № 46, 44–59*, doi <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.3>.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМАТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ М. АЛЬБВАКСА І Я. АССМАНА

Анотація. Пропонована стаття присвячена теоретико-концептуальним аспектам та дослідницьким засадам проблематики соціальної пам'яті. У статті, з метою напрацювання методології, загальних принципів, термінології та консенсусних моделей, подано інтерпретаційний аналіз наукових праць вчених, які є засновниками теоретичних засад напрямку *memory studies* Моріса Альбвакса (Maurice Halbwachs) та Яна Ассмана (Jan Assmann). Особлива увага приділена ключовим концептам «соціальних рамок» та «фігур пам'яті», що визначають пам'ять як соціокультурний феномен. Наголошено, що поняття «рамки пам'яті» детермінується певним просторово-часовим континуумом та аксіологічним досвідом, «фігури пам'яті» мають символічний сенс і відтворюються через обряди і ритуали. Доведено, що характер викладу матеріалу досліджень вчених фіксує постмодерністський культурний поворот, який фокусує увагу на пізнавальних рамках, мові та інтертекстуальності. **Методологічною рамкою** статті слугує інтерпретаційний та компаративний аналіз канонічних праць, що заклали основи напрямку *memory studies*. Головним у дослідженні став

проблемно-хронологічний підхід до трансформації філософських уявлень про соціальний конструкт пам'яті як складової колективної свідомості, маркера групової ідентифікації, солідаризації, медіуму аксіологічних духовних детермінант соціуму. **Науковою новизною** статті є запропоноване до наукового дискурсу поняття «контекстуальної обумовленості» процесів запам'ятовування, пригадування й відтворення минулого, що дозволяє узгодити взаємозв'язок амбівалентної модальності індивідуальної та колективної пам'яті. Визначені засадничі положення і філософські поняття наукового доробку М. Альбвакса та Я. Ассмана можуть сприяти застосуванню мультидисциплінарного підходу та, до певної міри, уніфікації термінологічних лексем пам'яттєвого дискурсу.

Ключові слова: колективна пам'ять, культурна пам'ять, студії пам'яті, рамки пам'яті, фігури пам'яті, контекстуальність.

BUGERIA Maryna – Postgraduate student at the Department of Philosophical and Political Sciences, Cherkasy State Technological University, 460, Shevchenko Blvd, Cherkasy, Ukraine, postal code 18006 (marmuse@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8712-8784>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.3>

To cite this article: Bugeria, M. (2023). Konceptualjno-metodologichni zasady problematyky socialjnoji pam'jati u doslidzhennjakh M. Aljbvaksa i Ja. Assmana [Conceptual and methodological foundations of the problems of social memory in the research of M. Halbwechs and J. Assman]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 46, 44–59, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.3>

CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEMS OF SOCIAL MEMORY IN THE RESEARCH OF M. HALBWACHS AND J. ASSMANN

Summary. *The proposed article is devoted to theoretical and conceptual aspects and research foundations of the problem*

of social memory. In order to develop a methodology, general principles, terminology and consensus models, the article presents an interpretive analysis of the scientific works of Maurice Halbwachs and Jan Assmann, the founders of the theoretical foundations of memory studies. Particular attention is paid to the key concepts of «social frameworks» and «memory figures» that define memory as a socio-cultural phenomenon. It is emphasized that the concept of «memory framework» is determined by a certain space-time continuum and axiological experience, while «memory figures» have a symbolic meaning and are reproduced through rites and rituals. It is proved that the nature of the presentation of the research material by scholars reflects the postmodern cultural turn, which focuses on cognitive frameworks, language, and intertextuality. The methodological framework of the article is an interpretive and comparative analysis of the canonical works that laid the foundations of the field of memory studies. The main approach is a problematic and chronological approach to the transformation of philosophical ideas about the social construct of memory as a component of collective consciousness, a marker of group identification, solidarity, and a medium of axiological spiritual determinants of society. The scientific novelty of the article is the concept of «contextual conditionality» of the processes of memorizing, recalling and reproducing the past, which allows to reconcile the relationship between the ambivalent modality of individual and collective memory. The identified fundamental provisions and philosophical concepts of M. Halbwachs and J. Assmann's scientific work can contribute to the application of a multidisciplinary approach and, to a certain extent, to the unification of terminological lexemes of the memory discourse.

Key words: *collective memory, cultural memory, memory studies, memory frameworks, memory figures, contextuality.*

Постановка проблеми. З кінця ХХ століття метапарадигма пам'яті як об'єкт дослідження набула особливих уваги та змісту. У соціогуманітарних дослідженнях виокремлюється напрямок memory studies, що включає в себе методологічне поле від психоаналізу до соціальної філософії. Уся термінологія, що характеризує пам'ять, є багатозначною. Дослідницьке поле пам'яті послуговується, у першу чергу, аргументами нейробіології, психології,

соціології та культурології. Пам'ять як спосіб конструювання людьми свого минулого потребує мультидисциплінарного підходу. Звернення до першоджерел, де висвітлені запропоновані до наукового дискурсу поняття «колективної» та «культурної» пам'яті, дає можливість прослідкувати вагомий науковий доробок вчених, інтерпретувати зміст понять та окреслити перспективи формотворення національної політики пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасність позначена неухильним зростанням зацікавленості та наукового опрацювання проблематики пам'яті. Основоположні засади соціальних концепцій пам'яті були закладені роботами французького соціолога Моріса Альбвакса й німецького культуролога та єгиптолога Яна Ассмана. Тематика соціальної пам'яті знаходилася у центрі уваги західних вчених: А. Варбурга, П. Рікера, Е. Кассіра, А. Ассман, П. Коннертона, Д. Робінсона, П. Нора, Б. Шацької, М. Гольки та ін. Образ як медіум пам'яті увиразнюється у роботі німецького мистецтвознавця Абі Варбурга (1932). Окреслення мнемотехнік (мистецтва пам'яті), а також визнання їх просторовості та перформативності, знаходимо в англійській дослідниці Френсіс Єйтс (1966). Пам'ять як особливий простір – «місце пам'яті» – закріпилося у дослідженнях П'єра Нора (2014). Концепт «пам'яті-звички» запропоновано у роботі американського культуролога Поля Коннертона «Як суспільства пам'ятають» (2013).

Активну зацікавленість означеною тематикою українських науковців можна спостерігати із здобуттям України незалежності та переосмисленням тоталітарного минулого. 2006 року в Україні створений центральний орган виконавчої влади, метою діяльності якого є збереження і відродження національної пам'яті, – Український Інститут національної пам'яті. Результати досліджень українських вчених з 2011 по 2014 рік публікувалися у серійній науковій збірці УІНП «Національна та історична пам'ять» за редакцією доктора історичних наук В. Солдатенка. Колективні монографії та збірки праць «Культура історичної пам'яті» (2013) за редакцією відомого історика Ю. Шаповала, «Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті» (2019), «Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі» (2021) за редакцією професора

А. Кудряченка, ряд монографічних видань, дисертаційних досліджень, статей і публікацій доводять незмінний інтерес науковців до означеної теми. Слід відзначити комплексні дослідження теоретико-методологічних і прикладних аспектів соціальної пам'яті у монографіях О. Волянчук (2013), А. Киридон (2012), Л. Нагорної (2012).

Вивченню теоретико-методологічних засад і філософської основи концептів соціальної пам'яті у своїх публікаціях приділяють увагу вітчизняні історики, філософи, політологи. Феноменом пам'яті в ретроспективі античної філософії займається Б. Ткачук (2019). Згідно з класифікацією доктора політичних наук О. Бойка, який дослідив природу та особливості структури соціальної пам'яті, виділяють наступні рівні останньої: «офіційний» та «неофіційний» (Бойко, 2014, с. 29). На особливостях дефініціювання понять «історична» й «соціальна» пам'ять наголосила І. Ковальська-Павелко (2018). Загальний огляд концепцій і поглядів дослідників, що склали засади напрямку *memory studies*, знаходимо у публікаціях Г. Бондар (2020), А. Киридон (2017).

Визначення мети та завдань дослідження. У статті, на основі інтерпретаційного та компаративного аналізу основоположних ідей соціальних концепцій пам'яті, запропонованих М. Альббаксом і Я. Ассманом, пропонується визначити понятійно-методологічні конструкти у дослідженнях *memory studies*; обґрунтувати вживання у науковому дискурсі поняття «контекстуальної обумовленості» процесів запам'ятовування, пригадування й відтворення минулого.

Виклад основного матеріалу. Етимологія поняття «пам'ять» тяжіє до античної філософії (Платона, Аристотеля, Плотіна), по-різному онтологізується у різні історичні періоди. У ХХ столітті пам'ять перестала розглядатися виключно у рамках індивідуального світосприйняття та мнемотехнік. Поняття «колективна пам'ять» запропоноване у 1920-х роках соціологом дюркгаймівської школи Морісом Альббаксом (Maurice Halbwachs). Воно передбачає соціологічність контексту вживання та інтерпретації смислу терміну.

М. Альббакс сформулював теорію пам'яті як соціального конструкту. У роботі «Соціальні рамки пам'яті», що побачила світ 1925 року, вчений постулює наявність колективної пам'яті

та її соціальних рамок. Ключовою тезою філософа можна вважати слова про те, що «саме в суспільстві людина зазвичай набуває, пригадує, розпізнає і локалізує свої спогади» (Halbwachs, 1952, р. 6). Індивід у процесі згадування ідентифікує себе з поглядами групи. Відтак, пам'ять є елементом групової ідентифікації, пов'язуючи осіб, що пережили однакові події та осіб, що мають схожі погляди на означені події. На переконання Альббакса, «індивід у процесі пригадування схиляється до точки зору групи і пам'ять групи здійснюється і проявляється в індивідуальних спогадах» (Halbwachs, 1952, р. 7).

Аналізуючи характер психічної діяльності (сновидінь, мовних аберацій, дитячу свідомість), Альббакс виводить поняття «рамок пам'яті», просторових і часових, та «образів», що виникають у результаті звички і повторення. Як мова людини об'єктивована певними структурами мовлення (словами, мовними конструкціями), так індивідуальна пам'ять людини детермінується певним просторово-часовим континуумом. «Пам'ять про пережиті почуття не може бути відокремлена від пам'яті про обставини, у яких ми їх пережили», – стверджував вчений (Halbwachs, 1952, р. 24).

Більше про розуміння та усвідомлення досвіду, на наше переконання, стосується думка Альббакса про те, що для того, щоб «відчути дух» попередньої епохи, людині треба відокремитися від знань, навичок, поглядів, соціального середовища, що несе сьогодення, перестати мислити з позиції сьогодення. Це як згадати себе з позиції дитинства, а не набутих досвіду й аналізу.

Розглядаючи родину як важливу соціальну одиницю, Альббакс говорить про асиміляцію пам'яті в межах родини, її гомогенний характер, а також наводить проблему забуття у зв'язку із втратою членів групи та традицій, що її підтримують. Тобто акцент робиться на темпоральності, недовговічності пам'яті у зв'язку із зникненням з часом членів родини, здатних пам'ятати предків. Учений аналізує й механізми збереження і реконструкції пам'яті, зокрема шляхом мрійництва, де пригадуються певні, переважно, позитивні події. Щоб пригадати почуття, людина має вмістити їх у певну «сукупність» фактів, людей і думок.

У своїй концепції Альббакс полемізує з Анрі Бергсоном (Henri Bergson), учнем якого він був. «Унікальний відтінок», «афективне

забарвлення» вражень, за А. Бергсоном, формує унікальність пережитого досвіду, образів-спогадів. Колективні психічні процеси («потік свідомості» за У. Джеймсом або «потік образів» за А. Бергсоном) визначають образи колективної пам'яті. Поняття «образу» Альббакс означає як феномен, де колись була колективна пам'ять і який можна досліджувати після втрати його носіїв. Пригадування спирається на певні «орієнтири», як діяльність науковця включає в себе історію науки. Зміна форм соціальних відносин формує різні орієнтири. Історія стає об'єктом вивчення після втрати колективної пам'яті. Історію соціальних прошарків, зокрема дворянства (як носія традицій) та професійних спільнот, Альббакс закликає не ототожнювати з історією нації.

Досліджуючи та інтерпретуючи соціальну складову пам'яті, Альббакс спирається у емпіричних пошуках на формування та функціонування колективних традицій пригадування у сімейному та релігійному дискурсах. Контамінація культів, обрядів різних релігійних традицій свідчить про збереження елементів попередньої релігійної свідомості («понятійної рамки» у Альббакса) у панівних релігійних інститутах. Науковець називає такі елементи «уламками минулого». Враховуючи догматизм релігійної свідомості, вчений означає релігійні вчення як колективну пам'ять церкви, а колективні спогади як угоду, встановлену між членами релігійної спільноти про дату, природу і реальність фактів минулого. Передаючись із покоління у покоління, обряди і догмати втрачають свій вплив, пам'ять про них зношується (*s'usent*) і втрачається (*perdent*) (Halbwachs, 1952, p. 151). Еволюція ж суспільства передбачає звернення до минулого з його спогадами, традиціями і знайомими ідеями.

Відтак, центральне поняття вчення Альббакса про «соціальні рамки» можна розуміти як контекстуальну обумовленість (обрамленість) пам'яті. Соціальні процеси й практики визначають сенси індивідуального пригадування, стають «рамкою» для пам'яті індивідуума. Сюжети індивідуальної пам'яті (спогади) виступають символічними медіаторами, інтерпретація яких залежить від соціальних умов, як зміст лінгвістичної метафори розуміється у текстуальному контексті.

Враховуючи філософську проблематику дуальності індивідуального і соціального, неправомірно вважати, що соціолог

Альббакс заперечував існування індивідуальної пам'яті незалежно від соціальних контекстів. Проте незаперечним є новаторство Альбакса у наповненні змістом концепту «пам'ять» у Європі міжвоєнного періоду 1920–1930-х років. Означений період характеризується сплеском соціальних концепцій та ідей, серед яких ідеї Альбакса не набули належної уваги. Однак, важливо зауважити, що погляди М. Альбакса стали основою соціологічного підходу у традиції вивчення пам'яті, вони сприяли розширенню поняття «пам'ять» з психічної діяльності на соціальний рівень та поле культури.

На початку 90-х років ХХ століття подружжя німецьких науковців Яна Ассмана (Jan Assmann) та Аляйди Ассман (Aleida Assmann) запропонували до наукового дискурсу поняття «комунікативної» та «культурної» пам'яті. Історик та культуролог, дослідник давніх культур Ян Ассман, окреслюючи концепт культурної пам'яті, виділяє зовнішні взаємопов'язані виміри поняття, що включають в себе: міметичну пам'ять, тобто діяльність через наслідування, предметну, комунікативну (навчання і набування досвіду через взаємодію з іншими) і, власне, культурну пам'ять, тобто передачу смислів (Assmann, 2011, pp. 5-7).

Говорячи про мистецтво запам'ятовування, Ассман протиставляє мнемотехніки індивідуальної пам'яті, відомі ще з античності й середньовіччя, суспільному феномену, що створює суспільне об'єднання, називаючи його «культурою, що пам'ятає». Якщо групі властива культура пам'яті, вона самоідентифікує та самоусвідомлює себе за її допомогою, то виникають «спільноти пам'яті», означення яких фіксуємо у П'єра Нора (Pierre Nora). Культура пам'яті – це здатність до конструювання смислових і часових «горизонтів суспільства» (Assmann, 2011, p. 16). Прикладом «культури, що пам'ятає» є пам'ять про мертвих, що має здатність створювати спільноту, ідентифікуючи тих, хто увічнює пам'ять.

У своїй монографії Ассман, спираючись на авторитет французького дослідника, трактує концепцію М. Альбакса як концепцію про соціальну обумовленість пам'яті, де колективи не є «носіями» пам'яті, а формують її в окремих її членів у результаті комунікації та взаємодій. Пам'ять виникає у людини лише в процесі її соціалізації. Альбаксове поняття «соціальних

рамок» Ассман співвідносить з теорією рамкового аналізу Ірвінга Гофмана (Erving Goffman), де центральним є поняття «frames» (Assmann, 2011, p. 22).

Аналізуючи науковий доробок Альббакса, Я. Ассман вказує, що пам'ять живе і зберігається в комунікації. Якщо остання припиняється, або зникають чи змінюються референційні рамки комунікативної реальності, відбувається забуття. Таким чином, не лише пам'ять, але й забуття, є соціальним явищем.

Навіть індивідуальну пам'ять вчений вважає соціальним феноменом, специфічною комбінацією пов'язаних з різними групами спогадів. Індивідуальними, на переконання Ассмана, є відчуття, а не спогади. Історичний факт транспонується у вчення, поняття, символ, отримуючи смисл. Ассман називає такі спогади «фігурами пам'яті» (Gedächtnisfigur), що, як «образи пам'яті» за Альббаксом, мають просторово-часові обумовленість та групову співвіднесеність (Assmann, 2011, p. 24).

Співставляючи пам'ять про минуле з історією, Я. Ассман трактує вчення М. Альббакса, вказуючи, що «колективних спогадів існує багато, але історія – одна» (Assmann, 2011, p. 29), вона безособова і не пов'язана з будь-якою групою. Німецький вчений визначає послідовність зв'язку між пам'яттю та історією за Альббаксом так, що «історія починається, як правило, лише в тій точці, де припиняється традиція і розчиняється соціальна пам'ять» (Assmann, 2011, p. 29). Звідси, історія – це певний конструктор, утворений на основі колективної пам'яті.

Я. Ассман пропонує не дотримуватись чіткого розмежування між «пам'яттю» і «традицією», тоді як розрізняє у межах колективної «комунікативну» та «культурну» пам'яті. Комунікативна пам'ять – спогади, пов'язані з нещодавнім минулим і розділені з іншими учасниками соціуму. Культурна пам'ять – інституційна і є справою інституційної мнемотехніки. Культурна пам'ять трансформує спогади у символічні фігури («фігури пам'яті»), серед яких науковець називає міф і відтворену історію. Відтворення фігур пам'яті відбувається через обряди і ритуали, в тому числі релігійні, що формує колективну ідентичність.

Важливо, що пам'ять розміщується у просторі, локалізується. Поняття «місце пам'яті», що закріпилося у роботах П. Нора, Я. Ассман розглядає як засоби культурної пам'яті, де

самі місця семіотизуються і стають знаками. На означення цього явища також пропонується вживати терміни топографічне місце як «текст культури», «мнемотоп».

Привертає увагу те, що Я. Ассман, як і М. Альбвакс, звертається до аналогії з лінгвістичними конструктами, співставляючи колективну і культурну пам'яті, як розмовну й літературну мову. Такі звернення і порівняння фіксують постмодерністський культурний поворот, який фокусує увагу на пізнавальних рамках, мові та інтертекстуальності.

Важливою ознакою пам'яті Я. Ассман називає реконструктивний характер, тобто відтворювальну функцію. Культурна пам'ять має своїх носіїв (зберігачів) і потребує зусиль по збереженню. Первинними формами збереження культурної пам'яті Ассман розглядає святкові обрядодіяння і ритуали. «Носіїв пам'яті» Ассман представляє як інтерпретаторів смислів, символів, традиції.

Невід'ємною частиною концепції Я. Ассмана є доведення того, що минуле виникає завдяки зверненню до нього і відтворюється у спогадах. Минуле не виникає саме по собі, а є результатом культурного конструювання та репрезентації; воно завжди кероване певними мотивами, очікуваннями, надіями, цілями і сформовано референційними рамками сучасності. Історія, як і міф, є формою пам'яті про минуле. Під міфом розуміється не фіктивна історія, а така, що має функцію обґрунтування та формотворення. Важливі для обґрунтування та легітимності у рамках держави історії є національними міфами («рушійними міфами держави» у Я. Ассмана). Пригадане, а, відтак, інтеріоризоване, привласнене минуле стає історією. Пригадування, за Ассманом, є актом семіотизації, що тотожне функції усвідомлення. На думку вченого, «завдяки культурній пам'яті людське життя набуває двомірності або двочасовості» (Assmann, 2011, р. 69), на противагу, до прикладу, одномірності, спрощенню та уніфікації тоталітарного устрою, де пам'ять пригнічена. Відзначимо, що ця теза вказує на важливу функцію пам'яті – свободу через пам'ять.

Отже, важливим у концепції пам'яті Я. Ассмана є розрізнення колективної (поколінневої) та культурної пам'ятей, визначення ролі текстів та культурних інститутів, тобто інституційності

пам'яттєвого дискурсу, розгляд пам'яті як діалогу з попередниками, що вимагає певного символічного простору в межах окремих культур (символічної репрезентації пам'яті).

У підсумку, концептуальне бачення соціального характеру феномену пам'яті дозволяє означити пам'ять, що виникає у колективі (групі, родині, спільноті), об'єднує та ідентифікує спільноту, колективною. Носієм колективної пам'яті є група людей, а «рамками пам'яті» є темпорально-просторові схеми, що детермінують процеси запам'ятовування, пригадування і відтворення минулого. Контекстуальна обумовленість пам'яті зумовлена її антропологічним характером з відтворювальною функцією. Контекстуальність визначає двомірність – пам'ять виникає з минулого і конструює минуле. Головними є просторово-часові межі та соціальна комунікація, поза якими контекстуальне поле не виникає. Уся повнота пригадування обумовлюється певними цінностями, які виникають, підтверджуються і постулюються.

Впливові концепції «колективної» і «культурної» пам'яті мають своїх прихильників і дослідників. Слід окремо зауважити щодо вивчення та інтерпретації ключових концептів і дефініцій М. Альббакса та Я. Ассмана в українських дослідженнях напрямку *memory studies*. У тезаурусі вітчизняного дослідницького поля пам'яттєвого дискурсу, незважаючи на термінологічну різноманітність, найбільш поширеним залишаються поняття «історичної пам'яті», «національної пам'яті» та «політики пам'яті». Однак, вже українські дослідниці Н. Яковенко, А. Киридон зауважують на метафоричності і, навіть, тавтологічності поняття «історичної пам'яті» (Нагорна, 2012, с. 58; Киридон, 2016, с. 85). Відтак, є потреба подальшого дефініціювання та окреслення концептів колективної, комунікативної та культурної пам'яті, у тому числі у світлі доробку західних вчених. Хоча, у той час як впливові наукові праці західних дослідників А. Ассман (2014), П. Нора (2014), П. Коннертона (2013), Б. Шацької (2011) перекладені українською мовою і є доступні для широкого загалу, засадничі для напрямку *memory studies* роботи Моріса Альббакса та Яна Ассмана залишилися поза увагою вітчизняних фахових перекладачів і, відповідно, ускладнюється їх наукова інтерпретація. Наявність перекладу праць російською

мовою становить певну «перевагу» для розповсюдження інтерпретацій вчень французького і німецького авторів через призму російської політики постправди. Вагомою особливістю українських досліджень є формування нових ціннісних орієнтирів щодо висвітлення національного минулого, спільності спогадів про нього, консолідації громадян навколо інтерпретацій минулого, що виступає дискурсивною метапарадигмою пам'яті.

Висновки. Завдяки теоретико-методологічним засадам проблематики пам'яті, закладеним дослідженнями М. Альбвакса і Я. Ассмана, та доробку західних вчених (П. Нора, А. Варбурга, А. Ассман, П. Рікера, Б. Шацької та ін.) ми маємо сформовану концептуальну парадигму соціального конструкту пам'яті. Зрозуміло, що поняття «колективної» та «культурної» пам'яті не є взаємовиключними та сукупно вичерпними, отже, не є дихотомічними. Розмежування особливостей тлумачення та застосування концептів колективної та культурної пам'яті формує контекстуальне багатоманіття підходів, від яких може залежати меморіальна культура та національна політика пам'яті.

З огляду на різні аспекти пам'яті, можна виокремити основні загальні підходи у дослідженнях вчених: психологічний, соціологічний, культурологічний, історичний. Якщо М. Альбакс оперує соціальним виміром пам'яті, то Я. Ассман наполягає на культурологічному модусі пам'яті, визначає пам'ять як результат «культурної мнемотехніки». Обидва терміни «колективної» та «культурної» пам'яті можемо розглядати як різновиди соціальної пам'яті, соціокультурні детермінанти, тобто форми конструювання минулого соціумом, а відтак, і здатності до транслювання цінностей.

Інтерпретаційний аналіз досліджень Альбвакса і Ассмана показав, що пам'ять має контекстуальну обумовленість, у першу чергу, хронотопічною модальністю, а у подальшому – аксіологічним універсумом. Такий зміст поняття «контекстуальної обумовленості» пам'яті може бути важливим у системній теорії пам'яті.

Сьогодні, коли конотативне поле студій пам'яті в Україні наповнене поняттєвими модальностями «колективної», «історичної», «національної» пам'яті, «культури пам'яті», «протистояння пам'ятей», з'ясування основоположних засад соціального

концепту пам'яті дозволяє врахувати широке методологічне поле для подальшого когнітологічного аналізу та реценції поняття «пам'ять» як соціокультурного конструкту у прикладних коморативних практиках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті ; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. К.: Ніка-Центр, 2014. 440 с.
2. Боднар Г. Від «колективної пам'яті» до «пам'яті груп» та постпам'яті: до питання розвитку і сучасних викликів у студіях пам'яті. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість ; голов. ред. Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2020. Вип. 13. С. 257–288. DOI: 10.33402/ur.2020-13-257-288.
3. Бойко О.Д. Особливості структури колективної пам'яті. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія політологія. 2014. Т. 236. Вип. 224. С. 27–32.
4. Воляннюк О.Я. Суспільна пам'ять і політика: мистецтво можливого. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 172 с.
5. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
6. Киридон А. Студії пам'яті в сучасній гуманітаристиці : історія становлення. *Український історичний журнал*. 2017. № 4. С. 150–161.
7. Ковальська-Павелко І. Історична і соціальна пам'ять: спільне і особливе. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 280–289.
8. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають ; пер з англ. та наук. редагування С. Шліпченко. К.: Ніка-Центр, 2013. 183 с.
9. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід ; за заг. ред. Ю. Шаповала. К.: ІПЕНД, 2013. 600 с.
10. Нагорна Л. Історична пам'ять : теорії, дискурси, рефлексії. К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
11. Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць ; гол. ред. В.Ф. Солдатенко ; Укр. інститут нац. пам'яті. Вип. 1–10. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2011–2014.
12. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів ; кер. авт. кол. А. Киридон. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 434 с.
13. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2014. 272 с.
14. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.): монографія ; кер. авт. кол. член-кор. НАН України, д.і.н.,

проф. А.І. Кудряченко. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.

15. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті: збірник наукових праць; за заг. ред. д.і.н., проф., члена-кореспондента НАН України Кудряченка А.І.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 216 с.

16. Ткачук Б. Етимологічні особливості сучасних досліджень філософії пам'яті. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. Вип. 23. С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-13>.

17. Шацька Б. Минуте-пам'ть-міт ; пер. з О. Герасима, ред. А. Павлишина. Чернівці: Книги-XXI, 2011. 248 с.

18. Assmann J. Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination. Cambridge University Press, 2011. URL: https://www.academia.edu/38303747/Assmann_Jan_Cultural_Memory_and_Early_Civilization (дата доступу: 04.11.2022).

19. Halbwachs M. La mémoire collective. Introduction de J Michel Alexandre. Paris: Presses Universitaires de France, 1968. URL: https://www.academia.edu/31340372/Maurice_Halbwachs_La_Memoire_collective (дата доступу: 09.11.2022).

20. Halbwachs M. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris: Presses Universitaires de France, 1952. URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf (дата доступу: 08.11.2022).

21. Warburg A.M. Gesammelte Schriften. Bd.1-2. Leipzig: B.G. Teubner, 1932.

22. Yates F. The Art of Memory. London: Routledge and Kegan Paul, 1966. URL: https://monoskop.org/images/b/be/Yates_Frances_A_The_Art_of_Memory.pdf (дата доступу: 08.11.2022).

REFERENCES

1. Assman, A. (2014). *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty [Spaces of remembrance. Forms and transformations of cultural memory]*. (К. Dmytrenko, L. Doronicheva, O. Yudin, Trans). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

2. Bodnar, H. (2020). Vid «kolektyvnoi pam'iaty» do «pam'iaty hrup» ta postpam'iaty: do pytannia rozvytku i suchasnykh vyklykiv u studiiakh pam'iaty [From «collective memory» to «group memory» and postmemory: on the development and current challenges in memory studies]. In Mykola Lytvyn (Eds.), *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist [Ukraine-Poland: historical heritage and public consciousness]* (Issue 13), (pp. 257–288). NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakievycha. Lviv [in Ukrainian]. DOI: 10.33402/up.2020-13-257-288

3. Boiko, O.D. (2014). Osoblyvosti struktury kolektyvnoi pamiaty [Features of the structure of collective memory]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademii»*. Serii politolohiia – Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series of Political Science (Vol. 236), (Issue 224), (pp. 27–32) [in Ukrainian].

4. Konnerton, P. (2013). *Yak suspilstva pamiataiut [How societies remember]*. (S. Shlipchenko, Trans) (Ed.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

5. Kovalska-Pavelko, I. (2018). Istorychna i sotsialna pamiat: spilne i osoblyve [Historical and Social Memory: Common and Special]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy – Problems of the Political History of Ukraine* (Issue 13), (pp. 280–289) [in Ukrainian].

6. Kudriachenko, A.I. (Ed.). (2019). *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia istorychnoi pamiaty: zbirnyk naukovykh prats [Theoretical and Methodological Foundations of the Study of Historical Memory: a collection of scientific papers]*. Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» [in Ukrainian].

7. Kudriachenko, A.I. (Ed.). (2021). *Problema istorychnoi pamiaty u vsesvitno-istorychnomu dyskursi (1945–2015 rr.): monohrafiia [The Problem of Historical Memory in the World Historical Discourse (1945-2015): A Monograph]*. Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy» [in Ukrainian].

8. Kyrydon, A. (2016). *Heterotopii pamiaty: Teoretyko-metodolohichni problemy studii pamiaty [Heterotopias of memory: Theoretical and methodological problems of memory studies]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

9. Kyrydon, A. (2017). Studii pamiaty v suchasni humanitarystytsi : istoriia stanovlennia [Memory Studies in Contemporary Humanities: History of Formation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 4, 150–161 [in Ukrainian].

10. Kyrydon, A. (Ed.). (2013). *Natsionalna ta istorychna pamiat: slovnyk kliuchovykh terminiv [National and historical memory: a glossary of key terms]*. Kyiv: DP «NVTs «Prioritytety» [in Ukrainian].

11. Nahorna, L. (2012). *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflections]*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

12. Nora, P. (2014). *Teperishnie, natsiia, pamiat [Present, nation, memory]*. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio» [in Ukrainian].

13. Shapoval, Yu. (Ed.). (2013). *Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid [Culture of historical memory: European and Ukrainian experience]*. Kyiv: IPIEND [in Ukrainian].

14. Shatska, B. (2011). *Mynule-pamt-mit [Past-memory-myth]*. (O. Herasym, Trans.), A. Pavlyshyna (Ed.). Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].

15. Soldatenko, V.F. (Ed.). (2011–2014). *Natsionalna ta istorychna pamiat: zbirnyk naukovykh prats [National and historical memory: a collection of scientific papers]*. (Issues 1–10). Ukr. instytut nats. pamiaty. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety» [in Ukrainian].

16. Tkachuk, B. (2019). Etymologichni osoblyvosti suchasnykh doslidzhen filosofii pamiaty [Etymological features of modern studies of the philosophy of memory]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical sciences* (Issue 23), (pp. 101–107) [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-13>

17. Volianiuk, O.Ia. (2013). *Suspilna pamiat i polityka: mystetstvo mozhyvoho [Public memory and politics: the art of the possible]*. Kyiv: DP «NVTs «Priorytety» [in Ukrainian].

18. Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press. Retrieved Nov. 4, 2022, from https://www.academia.edu/38303747/Assmann_Jan_Cultural_Memory_and_Early_Civilization

19. Halbwachs, M. (1968). *La mémoire collective. Introduction de J Michel Alexandre*. Paris: Presses Universitaires de France. Retrieved Nov. 9, 2022, from https://www.academia.edu/31340372/Maurice_Halbwachs_La_Memoire_collective

20. Halbwachs, M. (1952). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France. Retrieved Nov. 8, 2022, from http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf

21. Warburg, A.M. (1932). *Gesammelte Schriften. Bd.1-2*. Leipzig: B.G. Teubner.

22. Yates, F. (1966). *The Art of Memory*. London: Routledge and Kegan Paul. Retrieved Nov. 8, 2022, from https://monoskop.org/images/b/be/Yates_Frances_A_The_Art_of_Memory.pdf